

Asia Kuvasitaatti

Hakija Kuvasto ry

Annettu 1.11.1993

Tiivistelmä *Taideteosten kuvien käyttö teoksessa oli sallittua ilman tekijän suostumusta, koska kysymyksessä oli tieteellinen esitys ja teoksessa käytetyt kuvat liittyivät 14 §:n 2 momentissa tarkoitetulla tavalla esitykseen.*

SELOSTUS ASIASTA

Yleistä

Visuaalisen alan taiteilijoiden tekijänoikeusyhdistys Kuvasto ry (jäljempänä Kuvasto) on 30.3.1993 päivätyllä kirjeellä pyytänyt tekijänoikeusneuvoston lausuntoa siitä, onko Kustannusosakeyhtiö A:n julkaisema "B"-kirjallinen teos tekijänoikeuslain 14 §:n 2 momentissa tarkoitettu 1. arvosteleva tai tieteellinen esitys, tai 2. kansantajuistieteellinen esitys.

Taustatiedot

Lausuntopyynnön mukaan Kustannusosakeyhtiö A julkaisi "B" -teoksen vuonna 1992. Teoksen kirjoittaja on kuvataidekriitikkona tunnettu C. Kirjan sivumäärä on 160 ja kirja on takakansitekstin mukaan "tiivis yleisesitys ja kuvateos, joka näyttää Suomen kuvataiteen historian ja nykyisyyden peruslinjat". Esipuheessaan tekijä toteaa, että kirja ei pyri ratkaisemaan historian meille jättämää ristiriitaa – miten luoda kansallisesti omaleimaista taidetta – vaan muistuttamaan, että menneisyyden arvovaurukset liikuttelevat yhä suomalaisten käsityksiä taiteesta. Kirjaan sisältyy runsaasti kulloinkin käsiteltyyn ajanjaksoon liittyvien taideteosten kuvia. Kustannustuotteena kirja on tavanomaisessa kaupallisessa levityksessä.

Tekijänoikeuslain 14 §:n 2 momentti

Voimassa olevan tekijänoikeuslain 14 §:n 2 momentin mukaan arvostelevaan tai tieteelliseen esitykseen saa ottaa tekstiin liittyviä kuvia julkistetuista taideteoksista. Milloin kansantajuistieteelliseen esitykseen on

otettu kuvia saman tekijän kahdesta tai useammasta teoksesta, on hänellä oikeus korvaukseen.

Lausuntopyynnössä todetaan, että lainvalmistelutöissä ei ole määritelty sanontojen arvosteleva, tieteellinen tai kansantajuistieteellinen merkitystä ja että vuoden 1927 lain vastaavan säännöksen tulkinta-aineisto on niukkaa.

Lainsäädäntöhistoriasta

Lausuntopyynnössä selostetaan lainsäädäntöhistoriaa. Vuoden 1953 komiteanmietinnössä (komiteanmietintö 1953:5) ehdotettiin nykyisen 14 §:n 2 momentin osalta, että "arvostelevaan tai tieteelliseen esitykseen saadaan myös ottaa siihen liittyviä kuvia julkistetuista taideteoksista, kuitenkin vain muutamista saman tekijän teoksista". Vuoden 1957 tarkistuksessa ehdotuksessa (komiteanmietintö 1957:5) vastaavasta säännöksestä poistettiin saman tekijän teoksia koskeva rajausta ("muutamia"). Säännösehdotukseen lisättiin kansantajuistieteellisiä esityksiä koskeva toinen lause, jonka mukaan tekijällä olisi oikeus korvaukseen, milloin esitykseen on otettu kuvia useista saman tekijän teoksista. Perusteluissa todetaan, että teosmäärän rajaamiseen ei ole aihetta, koska oikeutta voidaan käyttää ainoastaan arvostelevissa ja tieteellisissä esityksissä. Edelleen todetaan, että "toisin on sen sijaan laita lähinnä laajahkoja piirejä varten tarkoitettujen kansantajuistieteellisten teosten suhteen, etenkin milloin kysymyksessä on vain yhden tai muutaman taiteilijan tuotannon esittely. Tosin silloinkaan ei näytä olevan aihetta vaatia, että asianomaiselta tekijältä on etukäteen saatu suostumus lainaamiseen, mutta toisaalta on pidettävä oikeana, että tekijä saa kohtuullisen korvauksen milloin hänen teostaan käytetään sanotuin tavoin".

Hallituksen esityksessä 14 § oli nykyisessä muodossaan. Säännöksen 2 momentin "korvauskynnystä" täsmennettiin. Katsottiin "kohtuulliseksi", että jos kansantajuistieteelliseen esitykseen, jollaiset teokset yleensä leviävät laajahkoihin piireihin ja kannattavat taloudellisesti paremmin kuin verraten suppeihin piireihin leviävät puhtaasti tieteelliset teokset, on otettu kuvia saman tekijän kahdesta tai useammasta taideteoksesta, hänelle on suoritettava korvaus".

Tulkinnan yleisiä lähtökohtia

Lausuntopyynnössä todetaan, että lainvalmistelutöissä ja nykyisessä laissa kysymystä taideteosten "lainaamisesta" käsitellään yhdessä siteeraamista koskevan yleissäännöksen kanssa, vaikka itse asiassa taideteosten kohdalla kysymys on koko teoksen reprodusoimisesta. Lausuntopyynnössä katsotaan, että kuvataiteessa tapahtuvassa aiheiden, motiivi-

en ja muussa vastaavassa lainaamisessa on yleensä kysymys niiden muokkaamisesta, jossa lainatut aiheet muuttuvat osaksi uutta taideteosta.

Lausuntopyynnössä katsotaan, että yleistä siteeraus-oikeutta puoltavat näkökohdat puhuvat sen puolesta, että myös taideteoksia voidaan tietyissä tapauksissa kuvata kokonaisuutena. Kysymystä taideteosten kuvaamisesta kokonaisuutena "sitaatinomaisesti" tulisi Kuvaston mielestä arvostella erityisen rajoittavasti, koska kuvataiteessa taideteosten "sitaatinomaiselakin" käytöllä voi olla välitön vaikutus taiteilijan omiin mahdollisuuksiin hyödyntää puheena olevaa teosta. Kirjallisten teosten siteeraaminen tieteellisessä tai taiteellisessa yhteydessä ei vaikuttane merkittävällä tavalla siteerattujen teosten muuhun tekijänoikeudellisesti merkitykselliseen hyödyntämiseen. Sen sijaan vastaavalla perusteella tapahtuvalla taideteosten kuvaamisella kokonaisuutena – esimerkiksi tieteellisessä teoksessa – voi olla välitön vaikutus samojen taideteosten hyödyntämiseen muussa yhteydessä. Näin voi käydä esimerkiksi silloin, jos tekijänoikeuden rajoitussäännöksen perusteella valmistettu painotuote kilpailee markkinoilla lupamenettelyn piiriin kuuluvan painotuotteen kanssa. Taideteoksen reprodusointi kokonaisuutena puheena olevissa yhteyksissä kuluttaa teoksen hyödyntämismahdollisuuksia aivan eri tavalla kuin esimerkiksi kirjallisten teosten vastaava käyttö.

Kuvasto toteaa, että myös nykyisen tekijänoikeuslain valmistelutöissä on kiinnitetty huomiota taloudelliseen aspektiin. Vaikka hallituksen esityksessä ei erityisesti pohdita kansantajuistieteellisiä esityksiä koskevan (osittaisen) pakkolisenssin tarvetta, on kuitenkin todettu taiteilijan korvausoikeuden olevan kohtuullista liikenäkökohtiin perustuvassa kustannustoiminnassa.

Rajoittavasta tulkinnasta

Tekijänoikeuslaki erottaa toisistaan puhtaasti tieteelliset esitykset (hallituksen esityksen sanonta) ja kansantajuistieteelliset esitykset. Viimeksi mainittuja on lainvalmistelutöissä luonnehdittu levikiltään laajahkoiksi ja taloudellisesti kannattaviksi. Nämä tunnusmerkit eivät Kuvaston käsityksen mukaan riittäne yksistään erottamaan toisistaan sanottuja esityksiä. Kansantajuistieteellisellä esityksellä täytyy olla jokin yhteys tieteelliseen esitykseen ja näitä ilmauksia on tarkasteltava toistensa yhteydessä.

Kuvasto katsoo, että suppeassa tulkinnassa puhtaasti tieteelliselle esitykselle voidaan asettaa eräitä objektiivisia ja muodollisia kriteereitä. Tieteellisellä tutkimuksella ymmärretään yleiskielenkäytössä uuden tiedon järjestelmällistä ja institutionalisoitunutta tavoittelua, jossa sovelletaan tiedeyhteisön hyväksymiä menetelmiä tieteellisen tiedon hankkimiseksi. Tieteellistä tietoa on vastaavasti näillä menetelmillä saavutettu tieto, joka on läpäissyt tiedeyhteisön sisäisen kritiikin. Tutkimuksen tulosten tieteellisellä arvolla ei sinänsä liene merkitystä.

Lausuntopyyntöissä todetaan, että teosta "B" ei ole tarkoitettu yliopistoliseksi oppinnäytteeksi eikä muutenkaan ensisijaisesti tiedeyhteisön institutionalisoituun omaan käyttöön. Teoksesta ei Kuvaston mielestä ilmene mitään erityistä tutkimusotetta tai -tehtävää, vaan se on Suomen kuvataiteen historian yleisesitys. Kustannustuotteena kirjaa voitaneen Kuvaston käsityksen mukaan pitää tavanomaisena taidekirjana kaupallisine levityskanavineen. Taidekirjana teos on luonnollisesti korkealaatuinen ja asian-
tunteva.

Kuvasto katsoo, että kansantajuistieteellisellä esityksellä voidaan ymmärtää aikaisempien tieteellisten esitysten julkaisemista populaarissa muodossa. Ilman aikaisempaa tutkimustulosta ei Kuvaston mielestä voi olla myöskään tutkimustulosten "popularisointia". Ellei "kansantajuistieteellisen" käsitettä sidota mihinkään aikaisempaan tieteelliseksi esitykseksi hyväksytyyn julkaisuun, ei kansantajuistieteelliselle esitykselle ole olemassa mitään rajoittavia kriteereitä. Mikä tahansa suomeksi tai ruotsiksi julkaistu esitys voisi olla "kansantajuistieteellinen", kunhan esitys perustuu joihinkin yleisesti hyväksytyihin tosiasioihin.

Kuvaston mielestä kuvataiteen yleisesti hyväksytyihin – esimerkiksi historiallisiin – luokitteluihin perustuva taideteosten esittely ei ole kansantajuistieteellinen esitys. Kysymyksessä tulisi Kuvaston käsityksen mukaan olla puhtaasti tieteellisten tutkimustulosten esittely, ei tiettyyn aikajärjestykseen asetettujen taideteosten esittely. "B" -kirjaa ei Kuvaston mielestä voida edellä mainituilla muodollis-objektiivisilla perusteilla pitää tieteellisenä teoksena.

Arvostelevia esityksiä ovat lausuntopyyntöjen mukaan sanan varsinaisessa mielessä tavanomaiset näyttelykritiikit. Tällainen lehtikritiikki ei vaikuta millään merkittävällä tavalla kuvataiteilijan mahdollisuuksiin hyödyntää reprodusoimalla julkaisutoiminnassa teoksiaan. Sen sijaan arvostelevan esityksen käsitteen tulkinnallinen laajentaminen taidekirjojen kustannustoimintaan veisi kuvataiteilijalta Kuvaston mielestä nekin vähäiset oikeudet, mitä siellä tieteellisten ja kansantajuistieteellisten esitysten väljän alanmäärittelyn jäljiltä voisi olla.

Kuvasto toteaa lopuksi, että kukin "esityslaji" tulisi sen mielestä arvostella omana lajinaan. Tekijänoikeuden rajoitussäännöksen suppeassa tulkinnassa ei Kuvaston käsityksen mukaan voitane pitää puheena olevien esitysten merkityssisältöjä vaihtoehtoisina siten, että sama teos voitaisiin tulkita tieteelliseksi, kansantajuistieteelliseksi tai viime kädessä arvostelevaksi esitykseksi.

Kuvasto on vielä tekijänoikeusneuvoston tiedustelun johdosta ilmoittanut, ettei siltä ole pyydetty kuvien käyttöä C:n teokseen.

Kustannusosakeyhtiö A:n vastine

Kustannusosakeyhtiö A (jäljempänä A) katsoo vastineessaan, että lausunnon pyytäjä on erehtynyt kysymyksessä olevan kirjan luonteesta perustellessaan käsitystään, jonka mukaan teosta ei voida pitää tieteellisenä. A:n mukaan teos ei ole sellainen Kuvaston tarkoittama kansantajuistieteellinen esitys, jolla tavoiteltaisiin liikevoittoa markkinoimalla teosta niin sanotulle suurelle yleisölle. Se on päin vastoin tieteellinen teos, jos esiteltävää aineistoa analysoidaan ja systematisoidaan omaperäisesti.

Vastineessa todetaan, että kustantajan kannalta teoksessa on lisäksi kysymys Suomen taiteen viennistä ja suomalaisen kuvataiteen edistämisestä. Teos julkaistiin marraskuussa 1992 suomeksi, englanniksi, saksaksi ja ranskaksi yhteensä 11 000 kappaleen painoksena, josta 7 000 kappaletta osti ulkoministeriö ulkomaille levitettäväksi. Suomen lähetystöt jakavat teosta eri maissa Suomi-tietouden levittämiseksi ja edistääkseen Suomen taiteen tuntemusta. Suurlähetystöt jakavat teosta muun muassa yliopistoihin, kouluihin ja kirjastoihin.

Teoksen luonne ja levitystapa vastaavat A:n mukaan lausunnon pyytäjän kysymykseen teoksen tieteellisyydestä tai kansantajuistieteellisyydestä. Kansantajuistieteelliset esitykset leviävät Kuvaston lainaamien tekijänoikeuslain esitöiden mukaan laajahkoihin piireihin ja kannattavat taloudellisesti paremmin kuin verrattain suppeisiin piireihin leviävät tieteelliset esitykset. Esillä oleva teos on ankaran yliopistollisen tasovaatimuksen täyttävä esitys, jonka kohderyhmänä ovat taidealan ammattilaiset. Teosta ei olisi voitu edes harkita ilman julkisen vallan tilausta. Sitä ei voisi levittää kohdeyleisölleen, ellei se täyttäisi ankaria akateemisia kriteerejä.

Kysymys teoksen luonteesta ei A:n käsityksen mukaan ole ratkaiseva lainausoikeuden kannalta, koska siinäkin tapauksessa, että teos katsottaisiin kansantajuistieteelliseksi, korvaukseton lainausoikeus olisi useimpien taiteilijoiden kohdalla olemassa, koska teokseen on otettu kultakin tekijältä vain yksi taideteos. Taiteilijoita, joilta on otettu enemmän kuin yksi teos, on vain muutamia.

Vastineessa katsotaan, että C:n teos on sekä tieteellinen että arvosteleva. Tekijänoikeuslain 14 § sallii lainausoikeuden myös arvostelevaan teokseen. Arvosteleva tarkoittaa tekijänoikeuslain yhteydessä arvottavaa, kantaa ottavaa. A:n mukaan lienee vaikea väittää, etteikö Suomen johtavan taidearvostelijan kirjoittama teos olisi lain tarkoittamassa mielessä arvosteleva.

Lausuntopyyntöä esitetty käsitys, että taideteoksen siteeraaminen vaarantaisi sen levittämisen, on A:n mukaan kestämaton. A:n mukaan lausunnonpyytäjä ei erota toisistaan riittävässä määrin reprodusoitaviksi valmistettuja teoksia, kuten kirjoja ja äänitteitä, periaatteessa uniikeista

tai hyvin pienenä sarjana luoduista teoksista, jollaisia kuvataiteen tuotteet yleensä ovat. Ajatus, että teoksen kuvan sisällyttäminen Suomen taidetta esittelevään puoliviralliseen julkaisuun olisi omiaan jollain tavoin vähentämään taiteilijan mahdollisuuksia teostensa reprodusointiin esimerkiksi julisteina, on A:n mielestä sangen merkillinen. A:n mielestä esillä olevan kaltainen teos vaikuttaa välillisesti myönteisesti sekä taiteilijoiden että heidän teostensa markkinointimahdollisuuksiin ja myös hintoihin.

A:n vastineessa katsotaan, että lausuntopyynnön tekijänoikeudellinen terminologia on kohdittain sekavaa. Niinpä "lainaamisen" ja "siteeraamisen" erottaminen toisistaan on erehdys, koska termit ovat synonyymejä. Niistä jälkimmäinen on ruotsin kielestä omaksuttu lainasana, joka tarkoittaa tekijänoikeudellista lainaamista. Suureen täsmällisyyteen pyrittäessä taideteoksen siteeraamisen yhteydessä voidaan puhua taideteoksen toisintamisesta. Lausuntopyynnössä viitattu motiivien omaksuminen toisesta teoksesta on puolestaan tekijänoikeuslain tarkoittamaa teoksen muuntelua eli aivan eri asia kuin nyt kysymyksessä oleva.

Vastineessa todetaan, että teoksen siteeraamisoikeuden laajuus riippuu sen teoksen luonteesta, jossa teosta siteerataan, hyvästä tavasta ja lainauksen tarkoituksesta. Lisäksi laki rajoittaa eräissä tapauksissa oikeutta ottaa samalta tekijältä useampia lainauksia.

Teoksen lainaaminen on laissa kytketty lainaamisen tarkoitukseen, josta vanhemmassa suomenkielisessä kirjallisuudessa käytetään termiä vetoomusfunktio. Vastineessa viitataan ruotsalaiseen komiteanmietintöön (Upphovsmannarätt, SOU 1956:25, s. 202–203):

"Liksom beträffande citaträtten bör såsom villkor för rätten att återgiva konstverk gälla, att återgivandet fyller en funktion i den framställning det är fråga om: i den föreslagna texten uttryckes detta så att återgivandet skall se i anslutning till framställningen. Detta innebär att framställningen skall vara det huvudsakliga och att konstverket återgives endast för att ytterligare belysa denna. Några korta biografiska uppgifter om en eller flera konstnärer kunna alltså icke anses utgöra tillräckligt underlag för att återgiva en rad reproduktioner av deras verk. Det sagda kan också uttryckas så, att rätten icke får begagnas på sådant sätt att tyngdpunkten i arbetet som helhet betraktat glider över på de återgivna konstverken."

Vastineessa todetaan, että lausuntopyynnössä tarkoitettu kirja täyttää täsmällisesti myös tämän ehdon. Kuvat on valittu ja julkaistu siten, että pääpaino on ehdottomasti tekstillä, joka viittaa ja vetoaa kuviin.

TEKIJÄNOIKEUSNEUVOSTON LAUSUNTO

Tekijänoikeusneuvosto on käsitellyt lausuntopyynnön ja esittää lausuntoon seuraavan.

Tekijänoikeuslain (404/61) 1 §:n mukaan, sillä joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on tekijänoikeus teokseen. Kuvataiteen tuotteet voivat saada suojaa taiteellisina teoksina.

Tekijänoikeuslain 2 §:n mukaan tekijällä on tietyin rajoituksin yksinomainen oikeus määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saatamalla se yleisön saataviin muuttamattomana tai muutettuna.

Tekijänoikeuden rajoituksista säädetään lain 2 luvussa. Esillä olevassa tapauksessa on kysymys siitä, onko C:n teos "B" tekijänoikeuslain 14 §:n 2 momentissa tarkoitettu arvosteleva, tieteellinen tai kansantajuistieteellinen esitys ja onko taideteosten kuvien toisintaminen kirjassa sallittua 14 §:n 2 momentin nojalla ilman tekijän suostumusta.

Tekijänoikeusneuvosto toteaa, että lain mukaan on mahdollista katsoa sama teos sekä tieteelliseksi että arvostelevaksi esitykseksi.

Arvostelevan esityksen osalta ei lainvalmistelutöissä ole asetettu vaatimusta, että sen tulisi koskea näyttelykritiikkiä, eikä tähän viittaa lain sanamuotoakaan. Toisenlainen ratkaisu on esimerkiksi lain 25 §:ssä, joka koskee muun muassa näytteille pantavan taideteoksen kuvaamista näytteilyä koskevaan tiedotukseen. Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että lain mukaan arvostelevina esityksinä voidaan pitää kaikkia sellaisia esityksiä, jotka ovat luonteeltaan arvostelevia.

Esillä olevan teoksen esitys liittyy taidetutkimuksen alaan, kun se käsittelee Suomen kuvataiteen historian ja nykyisyyden peruslinjoja. Esityksessä tarkastellaan eri tyyliuuntia ja esitellään Suomen kuvataiteilijoiden tuotantoa eri tyyliuuntien edustajina. Painopiste esityksessä on teosten kuvaamisessa osana historiallista kehitystä, ei sen sijaan teosten arvostelamisessa sinänsä. Tekijänoikeusneuvosto katsoo, ettei teoksen esitystapa ole laissa tarkoitettulla tavalla arvosteleva, joten kysymyksessä ei ole arvosteleva esitys.

Arvioitaessa tieteellisen esityksen kriteereitä tekijänoikeusneuvosto katsoo, ettei esityksen tarvitse olla yliopistollinen opinnäyte tai muutoin yliopiston institutionalisoituun käyttöön tarkoitettu teos voidakseen täyttää tieteellisen esityksen kriteerit. Myöskään varsinaisen uuden tiedon esittäminen ei ole välttämätöntä, jotta teos voitaisiin katsoa tieteelliseksi esi-

tykseksi. Esityksen tieteellinen arvo voi perustua myös esityksen systematisointiin, valintoihin ja esitystapaan.

C:n kirjaan sisältyy runsaasti taidehistoriallista tietoa, jota esitetään systematisoidussa muodossa ja analysoiden. Kirjan esipuheen mukaan apulaisprofessori E on lukenut käsikirjoituksen ja tehnyt siitä arvokkaita huomautuksia. Kirjan lopussa on kirjallisuusluettelo, joka käsittää yli kuusikymmentä teosta. Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että esitys täyttää tieteellisen esityksen kriteerit.

Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että C:n teos on tieteellinen esitys eikä kansantajuistieteellinen esitys. Tekijänoikeusneuvosto toteaa kuitenkin kansantajuistieteellisen esityksen osalta, että kansantajuistieteellisenä esityksenä voidaan pitää muutakin esitystä kuin jostakin tietystä tutkimustuloksesta johdettua populaaria esitystä. Lainvalmistelutöissä on kansantajuistieteellisen esityksen esimerkkinä mainittu yhden tai muutaman taiteilijan tuotannon esittely.

Lain 14 §:n 2 momentin mukaan tieteelliseen esitykseen saadaan ottaa tekstiin liittyviä kuvia julkistetuista taideteoksista. Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että milloin esityksen painopiste ei ole kuvien julkaisemisessa sellaisenaan, vaan kuvien lainaus on perusteltua tekstin havainnollistamiseksi ja valaisemiseksi, niin lainaukset ovat sallittuja. Esillä olevassa tapauksessa tekstissä viitataan ja vedotaan kuviin, joten kuvat liittyvät tekstiin valaisemalla tekstissä esitettyjä asioita. Kuvien lainaaminen on siten 14 §:n nojalla sallittua.

Yhteenveto

Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että C:n teos "B" on tekijänoikeuslain 14 §:n 2 momentissa tarkoitettu tieteellinen esitys ja että teoksessa käytetyt kuvat liittyvät säännöksessä tarkoitettulla tavalla esitykseen. Taideteosten kuvien käyttö teoksessa ilman tekijän suostumusta on siten sallittua.